

179169

DİN-KÜLTÜR VE ÇAĞDAŞLIK

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi	
Dem. No:	179169
Tas. No:	297.92 KUT.0

ERÜ

Din-Kültür ve Çağdaşlık

2004 Yılı Kutlu Doğum Sempozyumu Tebliğ ve Müzakereleri

Yayın No: 378

Sempozyumlar ve Paneller Serisi: 38

© Bütün Hakları Türkiye Diyanet Vakfı'na aittir

1. Baskı, Mayıs 2007, Ankara, 1.000 adet

ISBN 978-975-389-500-2

07.06.Y.0005.378

Redaksiyon : Dr. Mehmet BULUT

Kapak ve İç Tasarım: TN İletişim

Kufi Besmele: Hişâm el-Ğarâvî

Uygulama: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları

Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Kurulu'nun

18.04.2006/14-2 sayılı kararıyla uygun görülmüş ve

Mütevelli Heyeti'nin 29.04.2006/1206-4

sayılı kararıyla basılmıştır.

Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi'nin dizgi,

fotomekanik, ofset ve cilt tesislerinde hazırlanıp basılmıştır.

TÜRKİYE DIYANET VAKFI

Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi

OSTİM Örnek Sanayi Sitesi

1. Cadde 358. Sokak No: 11 06370 Yenimahalle / Ankara

Tel: 0312. 354 91 31 (pbx) Faks: 354 91 32

e-posta: tdvyayin@diyanetvakfi.org.tr

İslâm Medeniyeti ve Türk Kültürü

(Tarihî-Kültürel Etkileşim Üzerine Bir Deneme)

Prof. Dr. Mehmet ŞEKER*

İslâm medeniyetine mensup topluluklar aynı iman ve inanç esaslarını benimseyerek kendi milli özellikleri ile bağdaşan ve uyuşan bir kültüre sahip olurlar. Bu kültür hem İslâm medeniyeti ile bütünleşmeyi, hem de kendi milli kimliğini korumayı sürdürüp sağladığı taktirde sağlıklı ve uzun ömürlü olabilir. İşte Türk kültürü, Türkler'in İslâm dünyasına girişlerinden bu yana yavaş yavaş İslâm medeniyetinin renkli şemsiyesi altında yerini almıştır.

Bilindiği gibi Türkler İslâmiyet'in yayıldığı ilk yüzyılda İslâm tarihinde yer almazlar. Ancak, ikinci yüzyılın, yani milâdi sekizinci yüzyılın başından itibaren yavaş yavaş İslâm dünyasında varlıklarını hissettirmeye başlarlar. Ağırılık olarak milâdi dokuzuncu yüzyılda ise Türklerin Abbasi devleti bünyesinde gittikçe artan yetkileri ve etkileri aynı zamanda onların bu dünyanın bir parçası olmaları yolunda da ilerlemelerini sağlar. Sonuçta bilindiği gibi Türkler'in kurduğu Müslüman-Türk devletleri İslâm dünyasının muhtelif coğrafyalarında hüküm sürer. Biz burada siyasi tarihten söz edecek değiliz. Ancak şu kadarını belirtmeliyiz ki, Türkler, artık milâdi dokuzuncu yüzyıldan sonra, hem İslâm toplumunun bir unsuru olarak, hem de zamanla bu toplumun siyasi sorumluluğunu üstlenmiş önemli bir parçası olarak, sâdece siyasi hayatı değil, aynı zamanda kültürel hayatı da etkilemişlerdir. Bu yüzden Türk kültürü İslâm medeniyeti içinde asırlar boyunca kendi kimliğini ortaya koymuş, edebiyatı ve sanatı yanında zevki, şahsiyeti, ruh önceliği, tevekkül anlayışı ve diğer kültürel unsurları ile de değişik İslâm coğrafyasında renk renk açan çiçekler gibi bir görüntüye sahip olmuştur.

* Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

Oğuz ve Karluk Türkleri arasında İslâm'ın yayılması yalnız Türk tarihinde değil, aynı zamanda İslâm ve dünya tarihinde de hissedilir sonuçların doğuşunu hazırlamıştı. Zamanla, barış yolu ile Türkler'in yönetiminde olan şehirlerde İslâm'ın tedrici olarak yayılması sonucunda, meselâ h. 349/m. 960 yılında iki yüz bin çadır halkının bu dini kabul etmesi hâdisesine yol açmıştır. Bu kalabalık Türkmen grupların ihtidâları geride kalan birkaç yüz yıllık nüfûz ve temasların artık ciddi semeler vermeye başladığını göstermiştir¹.

Hatta Karahanlı devletinin İslâmiyet'i kabulü ile, bu dinin Türkler, yani kendi soydaşları arasında yayılması âdeta millî bir siyaset mâhiyetini almıştır. Bir başka ifade ile Karahanlılar'ın soydaşları Uygurlar'a karşı giriştikleri mücâdele bir "cihad" hüviyetine bürünmüştür.

Nitekim, Kaşgarlı Mahmud "Divân-ı Lugatî't-Türk"ünde naklettiği bir şiirde; "*Seller gibi aktık; şehirler üstüne vardık; puthâneleri yıktık, üzerlerine pisledik*"² ifadesi ile bu cihad anlayışının bir örneğini vermektedir³. Gazâ ve cihad anlayışını yüz yıllarca sürdüren Türkler kurdukları bir çok devletle İslâm dünyasının hâkimiyetini ele geçirmekle kalmayıp, aynı zamanda maddi-manevi bir yükselişe geçerek kendi cihan hakimiyeti ülkülerini ve nizâm-ı âlem dâvâlarını bu yeni dinî anlayışlarında bulmuş oluyordular.

Kılıç Türkler'in Elinde

Bu arada İslâm dünyasına girdikten sonra Türkler'in kendilerini Allah'ın askeri konumunda gördüklerine dair görüşleri haklı çıkaracak rivayetler kaynaklarda nakledile gelmiştir. Bunlardan İmam-ı A'zam Ebû Hanîfe'ye atfedilen şu ilginç rivayet dikkat çekicidir: Ebû Hanîfe hac farızasını ifâ etmekte olduğu bir sırada; "*Ey Allahum! Ben senin için şeriatını takrir ettim / tespit ettim; eğer içtihadım doğru ve mezhebim hak ise ona yardım et*" diye dua eder. Kâ'be'den hatiften' ona; "*Sen hakkı, doğruyu söyledin; kılıç Türkler'in elinde olduğu müddetçe mezhebine zevâl yoktur*" diye bir ses gelir⁴.

Bu rivayeti nakleden tarihçi Râvendî, Selçuklu hâkimiyetinin Ebû Hanîfe mezhebine sahip çıktığını belirtmek için şu görüşleri eklemektedir: "*Çok şükür, artık İslâm'ın arkası kuvvetlidir ve Ebû Hanîfe'nin eshabı şâd (mutlu) ve itibarlı, gözleri aydındır. Zira Arap, Acem, Rum ve Rus diyarlarında kılıç Türkler'in elindedir ve kılıçlarının korkusu, gönüllere kuvvetle yerleşmiştir. Selçuk oğullarından gelen sultanlar -Tanrı geçmişlere rahmet etsin, hayatta olanların devletini devam ettirsin!- Ebû Hanîfe'ye mensup olan âlimleri o kadar himaye etmişlerdir ki, onların sevgilerinin*

¹ Osman Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, İstanbul 1969, c. I, s. 157.

² Kaşgarlı Mahmud, *Divân-ı Lugatî't-Türk* (Çeviren: Besim Atalay), I, Ankara 1986, s. 343-344.

³ Daha başka örnekler için bakınız; aynı eser, III, 183, 356; Osman Turan, a.g.e. I, 160.

⁴ Muhammed b. Ali b. Süleyman er-Râvendî, *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Surûr* (Muhammed İkbal neşrinden çeviren: Ahmet Ateş), I, Ankara 1957.

*izleri genç ve ihtiyar herkesin gönlünde yerleşmiştir.*⁵

Rävendi'nin naklettiği bu rivayet sıhhati tartışmaya açık menkıbevi bir hikâye olsa da dönemin Türkler'e bakışını göstermesi ve devrin psikolojisini ortaya koyması bakımından ilginçtir⁶ ve Türklerin sâde İslâm'ı değil, Ebû Hanîfe'nin mezhebini kucakladığını da gösterir.

Dilde Etkileşme

Şurası tarihi bir gerçektir ki, XI.-XII. yüzyıllarda İslâm dünyasının çoğunluğu Türkler'in yönetimi altındadır ve Türkler sadece idari ve siyasi alanda değil, aynı zamanda kültürel alanda da diğer Müslüman millet ve topluluklarla yarış halindedirler. Bunun sonucunda, İslâm medeniyet tarihinde; Mâtürîdî, Farâbî, İbn Sina ve Bîrûnî gibi birçok Türk asıllı bilgin yetişmiş ve bunların çoğu mensup oldukları medeniyetin ortak ilim dili olan Arapça ile eserler kaleme almışlardır. Daha sonraları Farsça da bu medeniyetin ikinci dili olarak, yine Müslüman Türklerin bazılarınca o dilde eser yazılacak kadar öğrenilmiş ve yaygınlaşmıştır. Bunlarla beraber Türk dilinin de İslâm dünyasının üçüncü kültür dili olduğu tarihen sâbittir. Eserini XIV. asrın başlarında yazmaya başlayan Cemâl-i Karşî, çağdaşı Şeyh Hüsameddin-i Âsımî'nin "*her üç dilde*" yazılmış eserleri bulunduğunu; Arapça şiiirlerinin "*fesâhat*" ile, Farsça'larının "*melâhat*" ile, Türkçe'lerinin ise "*sıhhat*" ile mümtaz olduğunu söylediği nakledilmektedir⁷.

Türkler girdikleri İslâm medeniyetinden çok yönlü etkilenmişlerdir. Sadece yeni bir dine mensup olmakla kalmamışlar, bu dinin ideolojisini de benimseyerek, İslâm'ın yayılması ve gelişmesi yolunda da gayret sarfetmişlerdir. Her şeyden önce İslâm medeniyetinin kültür dili olan Arapça, Farsça ve Türkçe'nin birbirlerini etkilemiş oldukları görünmektedir. Bunlardan en çok etkilenmiş olanı Türkçe olmuştur. Hem Türk asıllı yazarların kendi dillerinde değil de Arapça veya Farsça yazmış olmaları, hem de Türkçe yazdıklarında da diğer dillerin etkilerinde kalmaları sebebiyle Türkçe'nin aleyhine sayılabilecek bir etkilenmeden söz edilebilir. Nitekim Türkçemizdeki dinî ilmihal terimlerinin bir kısmının Arapça bir kısmının Farsça olarak hâlâ kullanılıyor olmaları buna bir örnek olarak gösterilebilir. Abdest, namaz, oruç ve peygamber Farsça'dan; kelime-i şehâdet, hac ve zekat Arapça'dan dilimize geçmiş kelimeler olarak ilk akla gelen örneklerdendir.

Bu etkileşme ve Türk evlenme sisteminden İslâm hukukçularının eserlerine yansıyan uygulamalardan bir örnek vermek istiyoruz. Bazı fıkıh kitaplarında Türk evlenme sisteminin ele alındığı ve İslâm hukuk sistemiyle bağdaştırılmaya çalışıldığı dikkat çekmektedir.

⁵ Rävendi, a.g.e., I, 18; Osman Turan, a.g.e., I, 181.

⁶ Osman Turan'ın konu ile ilgili daha bir çok rivâyeti naklettiğini gördüğümüz eserindeki yorumlarına katılmamak mümkün değildir, bakınız: Osman Turan, a.g.e., I, 179-182.

⁷ W. Barthold, *İslâm Medeniyeti Tarihi* (M. Fuad Köprülü), Ankara 1963, 1968.

Hüsâmüddin Kannâti'nin "Kitabu Vâkıât" adlı eserinden naklen Mehmet Altay Köymen Selçuklular devrinde Türkler arasında evlenmenin nasıl olduğunu şöylece anlatmaktadır:

"Türkmenlerde dünürler arasında iki gencin evlenmesi kararı, Türkçe "aldum" ve "virdüm" kelimeleriyle ifade ediliyordu. "Aldum" kelimesini dünür söylüyor, bununla nikahın yapılmasını vaad etmiş oluyordu. "Virdüm" kelimesini ise kızın büyüklüğü söylüyor, bununla bu vaade bağlı kalacaklarını bildiriyorlardı. Buna, akrabalığa yeni karar veren taraflar arasında bir sözlü evlilik mukavelesi denebilir⁸."

Dünyaca tanınan Mevlânâ Celâleddin Rûmî'nin çok az Türkçe yazdığı halde, önemli ve hacimli eserlerini Farsça yazmış olması bu etkileşimin bir başka örneğidir. Hatta oğlu Sultan Veled'in babasının daha iyi anlaşılmasını sağlamak üzere eserlerinin bazılarında yer yer Türkçe beyitler serpiştirme ihtiyacı duymuş olduğunu görmekteyiz⁹. Ancak, Yusuf Has Hacib ve Ahmet Yesevî gibi Türkçe eser verenlerin eserlerinde de, kuşkusuz mensup oldukları medeniyetin etkisi büyük olmuştur. Gerek İslâmî kaynakları kullanmış olmaları, gerek içinde yaşadıkları Müslüman toplumdan etkilenerek yazılı ve şifâhî kültür unsurlarını eserlerine aksettirmiş olmaları bunu göstermektedir. Hangi milliyete mensup olurlarsa olsunlar, Müslüman olan mütefekkir, filozof ve düşünürler içinde buldukları toplumdan karşılıklı olarak etkilenenlerin bulunması gayet tabiidir. Dolayısı ile Müslüman Türk yazarların da aynı etki altında kaldıkları da tarihî süreçte ortaya konmuş olan eserlerin incelenmesinden anlaşılmaktadır.

Biz bu etkilenmelerin boyutu üzerinde duracak değiliz. Ancak, bu tebliğimizde, Müslüman olan Türk topluluklarının İslâm'ı samimî olarak benimseyip hayatını bu dine adanmış olanların yaşayışlarında görülmekte olan İslâm öncesi Türk kültür unsurlarının varlığına dikkat çekmeye çalışacağız.

Günlük Hayatta Yaşayan Kültürel Unsurlar

Türklerin İslâm'dan önceki yaşayışlarında İslâmlaştıktan sonraki hayatlarına yansıyan kültürlerini öğrenmek için ne yazık ki bize kadar ulaşan yazılı kaynaklar çok fazla değildir. Çin, Bizans ve Arap seyyahlarının anlattıklarından başka Gök-türk hükümdarları tarafından dikilen âbideler dışında doğrudan Türklerin kültürel özelliklerinden söz eden kaynaklar ancak sözlü edebiyat mahsullerinden olan destanlar da mevcuttur. Ayrıca dolaylı olarak Türklerden bahseden Türk olmayan yabancıların eserlerinde yer alan bilgilerde doyurucu olmamakla birlikte yorum yapacak ipuçları bulunmakta, ya da satır aralarındaki rivâyetlerle Türkler ve yaşayışları hakkında bilgi edinme imkanı bulunmaktadır. Biz burada bütün kaynakları gözden geçirecek ve ortaya koyacak değiliz. Ancak birtakım örnekler vermek üzere Divân-ı Lugâtî't-Türk ile Dede Korkut hikâyelerinden yararlanarak bazı kültürel unsurları

⁸ Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, III, Ankara 1992, s. 307-308.

⁹ Mecdet Mansuroğlu, *Sultan Veled'in Türkçe Manzumeleri*, 1958.

rın İslâm'ı kabulden sonra da devam ettiğini belirtmeye çalışacağız.

Kaşgarlı Mahmut Lugat'ında; bize Türklerin kültürel hayatları hakkında çok değerli bilgiler vermektedir. Özellikle Türk toplum hayatını araştıranlar için vazgeçilemeyecek bir kaynak olan Divan-ı Lugatî't-Türk'de aile hayatıyla ilgili; hâlâ günümüzde bile devam eden ve Türklerin İslâmlaşmalarından sonra da varlıklarını sürdüren kültür unsurlarına dair örnekler bulunabilmektedir. Burada, Kaşgarlı'nın eserinden bazı kelimelere birlikte göz atalım:

“Beg” (bey), karının kocası için kullandığı bir tâbirdi. “Katun” (hatun)'u da kocasının karısı için kullandığını biliyoruz.

“Altun özü” deyimini kadının altın gibi temiz ruhlu olduğuna, “ertini özü” de vücudunun inci gibi temiz olduğuna işaret etmektedir. Evlenen bir kadın için “kadın er sahibi” veya “bey sahibi oldu” denilirdi.

Ailede asıl olan sevgi ve mutluluktur. Kaşgarlı'nın eserindeki söyleyişlerden de bu durum açıkça anlaşılmaktadır. Günümüz Anadolusunda da devam ettirilen “saç” âdeti düğün sırasında para saçma geleneği idi. Nitekim Sultan Alp Arslan kızının nikahının kıyılması sırasında, iki yanındaki iki tabaktan kendi eli ile saçlar saçmıştı.

Düğünde kız tarafı da erkek tarafı da “kalıng” (çeyiz) verirdi. Düğünlere ve şölenlere katılanlara da “bıçış” (bırakıntı) denen bir ipek kumaş parçasından hediye getirilmesi ve verilmesi bir Türk geleneği idi.

Gelin gerdek gecesinde “didim” adı verilen bir tay giyerdi. Ayrıca güvey, geline “boğmak” denilen bir gerdanlık takardı. O zamanlarda da sağdıca “sağdıç” denilirdi. “Aba” ana demektir. “Bala” çocuklara denirdi.

Sadece aile ile ilgili deyimlerin bu kadar olmadığını söylemek gerekir. Ama biz birkaç örnek vermek suretiyle yalnız Divan-ı Lugatî't-Türk'de bile ailenin oluşumu ve günlük hayatına dair birçok örneğin bulunabileceğini belirtmek istedik.¹⁰

Kadın Türklerde ailenin önemli bir üyesidir. Dede Korkut hikayelerinin başında kadınlar hakkında şunlar söylenir: “*Karılar dört dürlüdür: Birisi ev yapan sulpdür, birisi solduran soptur, birisi dolduran topdur, birisi evün tayakıdur, birisi nice söyler isen bayağıdur. Ozan evün tayağı oldur ki yazıdan yabandan eve bir udlu konuk gelse, er adam evde olmasa, ol anı yedirür, içirür, ağırlar, azizler, göndürür. Ol Aişe, Fatma Soyudur. Hânnum, anun bebekleri bitsün, ocağına buncılayın avrat gelsün.*”¹¹

Burada anlatılan Türk kadını tipini İbn Batuta'nın Sayehatnâmesinde de görürüz. İbn Batuta, Anadolu beylikleri döneminde XIV. yüzyılda Kayseri'de Emir Alâüddin Eratna ve Osmanlı Beyi Orhan Beyin eşleri ile görüşüğünü anlatır. Bu hanımlar, beyleri evlerinde olmadığı halde İbn Batuta ve arkadaşları için sofraya hazır-

¹⁰ Mehmet Şeker, “Anadolu'daki Türk Kültürünün Oluşması ve Unsurlarına Bir Bakış”, *Türk Yurdu*, C. 18, S. 127-128, s.137-138, 1998.

¹¹ Orhan Şaik Gökyay, *Dedem Korkud'un Kitabı*, İstanbul 1973, s. 3.

latmışlar ve onlarla birlikte yemek yiyerek sohbet etmişlerdir. Hatta misafirleri ayrılırken de, Seyyaha hediyeler vererek ikramda bulunmuşlardır.¹² Görülüyorki İbn Batuta Dede Korkut hikayelerinden habersiz olduğu halde bize adeta hikayelerde tanımlanan kadın tipi hakkında iki ayrı örneği anlatarak Anadolu'ya gelen Türk kültür özelliklerinin nasıl devam ettiğini göstermektedir.

Buna karşılık “evin tayağı” olmayan kadını “bayığı” olarak niteleyen Dede Korkut ozanı, böyle kadınları da şöylece tanımlar: “*Evine yazıdan yabandan bir udlu konuk gelse, er adam evde olsa, ana dese ki; dur, etmek getir, biz de yeyelim, bu da yesün dese; biçmiş etmegün bekaası olmaz, yemek gerektir. Avrat aydur: Neyleyeyim, bu yıkılacak evde un yok, elek yok, deve değirmenden gelmedi der. Ne gelir ise benim sağırına gelsün deyü elin götüne urur, yönün eğer ve sağrısın erine döndürür. Bin söyler isen birisini tutmaz, erin sözünü kulağına koymaz.*”¹³

Eski Türklerde, babadan sonra aileyi, anne temsil ederdi. Bunun için, ananın yeri babanın diğer akrabalarından ileri olurdu. Babanın mirası anneye değerd. Çocukların vasisi de oydu. Türk tarihinde kadınların, hükümdarların nâibi olabilmeleri veya devlet içinde büyük bir söz sahibi olmaları da bundan ileri geliyordu¹⁴.

Orhun Kitabelerinden anlaşıldığına göre; sofrada hakanın karşısında hatun oturur; buyruklara hatunun ismi hakanla birlikte yazılırdı¹⁵. Türk devletlerinde hatunun hükümdarların tahtlarının yanında oturmaları geleneğinin Müslüman-Türk devletlerinde de devam ettiği görülmektedir. Türk toplumlarında kadınlara verilen değer ve kadının Türk toplumundaki yeri ve konumunun Türk kültür izlerinin İslâm'ı kabulden sonraki etkileşimin bir örneği olarak gösterilebilecek bu tür uygulamalar başlı başına incelenmesi gereken bir konu olduğu için, burada bu kadar ışıret ederek bir başka örneğe geçmek istiyoruz.

Kurban Geleneği

Son yıllarda kurban konusu ülkemizde çokça tartışılır oldu. İslâm'ın kurban konusundaki hükmü bilinmektedir. Ancak Türklerin diğer millet ve topluluklara göre kurbanı daha çok rağbet etmelerinin sebebi üzerinde durulmalıdır. İşte acaba Türk geleneklerinde kurban anlayışı var mıdır? Anadolu dışındaki Türk topluluklarında kurban hangi vesilelerle kesilmektedir? Benzer bir çok soru akla gelebilir. Biz burada Orhan Şaik Gökyay merhumun “Dedem Korkud'un Kitabı” adlı eserinden ilgili bölümü naklederek, konuya ilgi çekmekle yetineceğiz:

“Dede Korkut destanlarında “*kurban*” kelimesi türlü yerlerde “*birinin yoluna kendini feda etmek*” anlamında bir deyim olarak geçmektedir. “*Kara başum sana*

¹² Mehmet Şeker, *İbn Batuta'ya Göre Anadolu'nun Sosyal-Kültürel ve İktisadî Hayatı ile Ahilik*, Ankara 1993, s. 36-37.

¹³ *Dedem Korkud'un Kitabı*, s.3.

¹⁴ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, İstanbul 1988, s. 247.

¹⁵ Hilmi Ziya Ülken, *Anadolu'nun Dini Sosyal Tarihi* (Ahmet Taşgın), Ankara 2003, s. 64.

kurban olsun, menüm senün canına kurban olsun” vb. gibi. Bir yerde, Uşun Koca-Oğlu Segrek hikayesinde bu anlam daha açıktır. Segrek, karşısındaki kardaşına, onu bir kâfir sanarak ayıttığı soylamada “kara başum kurban olsun, kâfir, sana” der. Yalnız bir yerde “*Arafatta erkek kuzu kurban için*”¹⁶ dizesinde kurban İslâm-lıktaki anlamında kullanılmıştır.¹⁷ “Kurban adı açıkça söylenmemekle birlikte Oğuz Türklerinde bütün öteki Türk uluslarında olduğu gibi kurbanın toplum hayatında önemli bir yeri vardır. Dede Korkut hikayelerinde, kurban olarak *‘attan aygır, deveden buğra, koyundan koç*’ kesildiği anlatılmaktadır. Görüldüğü üzere kurban için en makbul hayvan erkek hayvan olmuştur.”¹⁸

Gökyay, verdiği örneklerle daha çok herhangi bir dilek için kurban kesildiğini belirttiikten sonra, kurbanın türlü vesilelerle kesildiğine de işaret etmektedir. “Nettekim, Hun Hanı ile Çin elçileri arasında bağlanan dostluk ve kardaşlık anlaşması dolayısıyla heyet Hun Dağı’na çıkarak orada bir ‘kır at’ kurban edilmiştir. Her delikanlının evlenirken, ışık aleminin tanrısı ‘Han Ülgen’e bir at kurban etmesi lazımdır. Ölü için de kurbanlar kesilmektedir. Manas destanında ölüler için kısarak kesmek adetini okuduğumuz gibi bu günkü Müslüman Kırgızlarda da ölüyü gömme töreninde birkaç hayvan keserler. Oğuzlar ve Kırgızlar’da yüzlerce at ve koyun keserek ölü için tören yaparlardı.”¹⁹

Mircea Eliade “*Şamanizm*” adlı eserinde, kurban sunma geleneğinin Orta Asya topluluklarında varlığından söz etmekte, bir dilek için ya da bir kefarete olmak üzere Şamanların kurban sunduklarından söz etmektedir²⁰. Bu arada daha çok atın kurban edildiği ve bunun etinden dağıtıldığı belirtilmektedir²¹. Dede Korkut hikayelerinden Dirse Han hikayesine bir göz atalım. Çocukları olmadığı için lanetlenmiş olmaktan incinen Dirse Han, eşine öfkelenir. Eşi de öfkelenmemesini söyleyerek; “*attan aygır, deveden buğra, koyundan koç*” kurban etmesini ve İç Oğuz, Dış Oğuz beylerini toplayarak Ulu Toy tertip edip hâcet dileyip dua etmesini tavsiye eder; “Ola ki toplananlar arasında *‘bir ağzı dualımın alkışıyla tanrı bize bir yetmen ıyal vere*” der. Dirse Han dışı ehlinin sözü ile ulu toy eyler, hâcet diler. Oğuz beylerini yedirir. Aç görse doyurur. Yalın görse donatır. Et getirirler, hâcet dilerler, “bir ağzı dualımın alkışıyla Allah Teâlâ bir ıyal” verir, hâtunu hamile olur.”²²

Yine bir başka hikayede adakla dilek tutulduğu ve bu arada başka yapılan faaliyetler şöyle anlatılır:

¹⁶ *Dedem Korkud’un Kitabı*, s. 63.

¹⁷ Aynı eser, s. CCXCIX.

¹⁸ Aynı eser, s. CCC.

¹⁹ Aynı eser, s. CCC-CCCI.

²⁰ Mircea Eliade, *Şamanizm* (çeviren: İsmet Birkan), Ankara 1999, s. 215.

²¹ Aynı eser, s.222, 225, 230.

²² *Dedem Korkud’un Kitabı*, s. 5-6.

“Kuru kuru çaylara saldum.
 Karadonlu dervişlere nezir verdüm
 Yanım ala baktugumda komşuma eyü bakdum
 Umanına usanına aş yedürdüm
 Aç görsem doyurdum, yalnızcak görsem donatdum
 Dilek ile bir oğulu güç’le buldum”²³

Gerek doğum ve ad verme törenlerinde, gerekse ölü için düzenlenen yas ayinlerinde yemek yedirilmesinin Türk adetlerinden olduğu bilinmektedir. Hatta, Kaşgarlı Mahmud Divan-u Lugati’t-Türk’de “aş” yerine “yoğ” kelimesini kullanır ve “yoğ”u ölü gömüldükten sonra üç veya yedi gün boyunca verilen yemek olarak açıklar²⁴. Bu ölüler için “aş verme” ve türlü vesilelerle yemek ziyafeti düzenleme geleneğinin Anadolu’da hâlâ yaşamakta olduğunu biliyoruz.

Sayıların Dili

Ölü gömüldükten sonra üç veya yedi gün yemek yedirilmesi nedendir? Sayılarla ilgili kültürümüzde çok yaygın olan söyleyışlere rastlarız. Orhan Şaik Gökyay “sayıların, eskiden kalma inançlarda yeri büyüktür” diyerek şu açıklamayı yapar: “Bunların değerleri değişik olduğu gibi taşındıkları tılsımlar ve kullanıldığı yerler de başka başkadır. Genel olarak üç , yedi, dokuz ve kırk rakamlarında büyüülü ve gizli bir güç bulunduğu sanılmaktadır. Nitekim 3 ve 7 sayıları çok yaygın olup Araplar, Hindliler, Çinliler ve Ermenilerde , Cermenlerde ve başka Batı milletlerinde, uğurlu sayılmaktadır. Üç sayısının alevi inançlarında önemli bir yeri vardır. Onlar Alevilğin üç esasa dayandığını, Allah-Muhammed-Ali ve ahlâkın temelini de; “elini, dilini, belini korumak” diye düsturlaşan üç baş kuralı olduğunu bilirler.”²⁵ Bu sayılarla ilgili bir çok deyimim hala Anadolu’da kullanılmakta olduğu sayılara bazı gizli anlamlar yüklendiği, bu sebeple de sayıların dili olabileceği ve hatta bunların günlük hayatımızın belli dönemlerinde türlü vesilelerle karşımıza çıktıkları bilinmektedir; “Üçler mezarlığı”, “kırklar” veya “kırkı çıkmak” gibi...

“Kanatlandık Kuş Olduk”

Yunus Emre bir ilahisinde;

“Kuruyuduk yaş olduk ayağıduk baş olduk

Kanatlanduk kuş olduk uçtuk elhamdülillah” der²⁶. Bilindiği gibi kuş olup uçma motifi on üçüncü yüzyılda Anadolu’ya gelen Hacı Bektaş Veli etrafında oluşan menkıbelerde de yer alır²⁷. Yunus bazı beyitlerinde, cânı kuşa; gövdeyi kafese ben-

²³ Dedem Korkud’un Kitabı, s. 66.

²⁴ Divan-u Lugati’t-Türk, III, 143.

²⁵ Okran Şaik Gökyay, a.g.e., s. CCCIII; bu sayılarla ilgili geniş bilgi için bkz. aynı eser, CCCIV-CCCVII.

²⁶ Yunus Emre Divanı –Tenkitli Metin (hazırlayan: Mustafa Tatçı), Ankara 1990, 292/3.

²⁷ Bedri Noyan, Hacı Bektaş-ı Veli Manzum Vilayetnâmesi, İstanbul 1996, s. 139.

zetmektedir. Gerçekten de cân, beden kafesinde tutsak olan bir kuşa benzer. Bu kuş bir gün kafesten kurtulup uçacaktır²⁸ ve cennete gidecektir. Zaten Divanında Kaşgarlı cenneti “uçmak” olarak niteler²⁹. Dede Korkud Bamsı Beyrek için dua ederken; “*ağ sakallı baban yeri uçmak olsun, ağ bürçekli anan yeri behişt olsun*”³⁰ derken cennet karşılığında Türkçe “uçmak”ı, Farsça “*behişt*”i ardi ardına aynı anlamda kullanır.

Bir başka yerde de Dede Korkut hikayelerinde Azrail güvercin kılığında girerek uçar gider³¹. Bu güvercin benzetmesi Hacı Bektaş Velî'nin güvercin olup bugün kendi adıyla anılan Sulucakarahöyük (Hacı Bektaş)'e gelip konması ile ilgili menkıbeyle ne kadar özdeşleşmektedir.

Bütün bu örnekler, İslâm'ın Türkler arasında yayılmasından sonra, Müslüman Türklerin yaşayışına girmiş olan kuş motifinin, Şaman geleneklerini devam ettiren Türklerde de var olduğunu ve hâlâ da devam ettiğini araştırmacılar belirtmektedirler. Bunlara göre Şamanlar kuş misali havalanıp ağaç dallarına konabilme yeteneğine sahiptirler³². Kurban sunucu kollarını bir kuşun kanatları gibi iki yana açarak direğe tırmanmaktadır³³.

Kötü Ruhların Kovulması

Kazakistanlı doktora öğrencimin anlattığına göre; ülkelerinde Ağana (Ak ana) diye tanınmış bir hanım halk hekimi olarak tedavi ile meşgul olmaktadır. Daha çok uyuşturucu bağımlılarının başvurduğu Ağana'ya ülke içinde çalışmalarını yürütmesi için bir serbestlik tanındığı görülüyor. Bu öğrencimiz babasının gözündeki katarakt için bile Ağana'ya müracaat ettiklerini anlattı. Hastalarına toplu olarak üç gün boyunca seans uygulayan Ak ana'nın, yardımcılarının ve “*şakirt*” adıyla anılan öğrencilerinin bulunduğu, bunların üç gün sonunda hastalarla tek tek görüşerek kendilerine tedavi yolları hakkında açıklamalar yaptığını söyledi. Eğer hastanın hastalığı kendi tedavi alanına girmiyorsa nereye ve kime başvuracağını da söyleyen Ağana'nın tedavisinde ruhlarla irtibata geçmek suretiyle hastanın kötü ruhlardan kurtulmalarını sağladığı anlatılmaktadır. Hastalığın türüne göre, hastaya yaptığı bir kötülükten dolayı Allah tarafından bir ceza olarak bu ruhlara isabet etmiş olacağını söyleyen Akana, bundan kurtuluş için çevrede bulunan bir velinin ziyaret edilmesini tavsiye etmekte, çoğunlukla bu veli; Hoca Ahmet Yesevi veya Aslan Baba olmaktadır. Özellikle dikkat çekici olan şudur ki, hastaların bütününe namaz kılmalarını tavsiye ederek tedavilerine başladığı görülmektedir. Tedavi için gittikleri velinin türbesine beyaz bir kumaş armağan olarak götürülmekte ve orada Kur'an okutulmaktadır.

²⁸ Mustafa Tatçı, *Yunus Emre Divanı*, 204/4, 388/2.

²⁹ *Divan-u Lügati-t-Türk*, I, 118,119; III, 374.

³⁰ *Dedem Korkud'un Kitabı*, s. 58.

³¹ Aynı eser, s. CCDXIV.

³² Mircea, Eliade, a.g.e., 156.

³³ Aynı eser, 441-442.

Buna benzer bir örneği annemden de dinlediğini hatırlıyorum. Geç yürüdüğüm için köyümüze uzak bir yerde bulunan ve “ocak” tabir edilen bir evde “aydaş pişirme” tedavisi uygulaması yaptırdıklarını anlatmıştı. Bu uygulamalara dini motiflerin eklendiği görülmektedir.

Halk arasında çok yaygın olan “hocaya giderek okutmak” suretiyle hastalarını tedavi ettirme geleneği hâlâ sürüp gitmektedir. Sadece Türkiye’de değil, diğer Türk toplumlarında da görülen bu tür yollara başvurma altında, İslâm öncesi Türklerin geleneklerinde devam eden gelen anlayışların yattığını düşünmek gerekir.

Nitekim Mircea Eliade, Asya’nın bazı bölgelerinde hastalıkların tedavi yollarında geleneksel usullerin nasıl yapıldığını anlatır. Onun anlattığına göre; “hastalığın nedeni hastanın vücuduna sihirli bir nesnenin girmesi veya hastanın kötü ruhlar tarafından “çarpılması” (possession) da olabilir; bu gibi durumlarda sağlıtım da o zararlı nesnenin çıkarılması veya ifritlerin kovulmasından ibaret olur. Bazen hastalığın iki nedeni olabilir; canın çalınmasıyla birlikte, durumu daha da ağırlaştırarak, kötü ruhlar tarafından ele geçirilme ya da “çarpılma”. Bu durumda iyileştirme süreci de hem canın aranmasını, hem de ifritlerin (kötü ruhların) kovulmasını kapsayacaktır.³⁴”

Bu tür örnekleri çoğaltmak mümkündür. Ancak tebliğin sınırları buna müsait olmadığı için bu kadarla yetineceğiz. Sonuç olarak bir genel değerlendirme ile bu konuda düşüncelerimizi ve tekliflerimizi şöylece belirterek tebliğimizi tamamlamak istiyoruz.

Sonuç ve Değerlendirme

Türkler İslâm dini ve medeniyeti dairesine girdikten sonra, hem bu dinin maddi ve manevi özelliklerini benimsemişler, hem de kendi örf, adet ve geleneklerini bu medeniyet içinde devam ettirmişlerdir. Tarihi olaylar incelenince görülmektedir ki, Türkler İslâm’ı kabul ederken, kendi düşünce, anlayış ve geleneklerini İslâm dini ile bağdaştırma, kaynaştırma ve benzeştirmeyi bilmişlerdir.

Bu sebeple; İslâm dini ile Türk geleneklerinin kaynaşması, gerek İslâmî uygulamalar, gerekse Türk kültür hayatı üzerine yapılacak araştırmaları zorlaştırmaktadır. Bugüne kadar gelen kültürel unsurların hangisi İslâm dininin etkisiyle yapılmıştır, hangisi Türk kültürlerinden aksetmektedir? Bunun tespiti için mutlaka Türk kültür izlerini takip etmek gerekir. Bu yapılmadan ortaya konacak her çalışmanın eksik olacağını düşünmekteyiz.

Türk kültürünün en eski sözlü kaynaklarından olan destanlardan bir bölümü daha sonraları İslâmî form altında, İslâmî şekle bürünmüştür. Bu yüzden, bunlara bakarken iki yönlü yaklaşmanın yararlı olacağını düşünmekteyiz. Birincisi, Müslümanlıktan önceki Türklerin düşünüş ve yaşayışları ile ilgili bu destanlarda günümüz Türk toplumlarında hâlâ yaşamakta olan ve değişik izleri bulunan bir çok kül-

³⁴ Mircea Eliade, a.g.e., 247-278.

tür unsurunun varlığıdır. İkincisi de; bunlara girmiş olan İslâmî tesirlerin bulunmuş olmasıdır. Peki, “bu toplumların yaşayışlarında ve kültürel hayatlarında var olan motif ve unsurların ne kadarı İslâmî tesirle, ne kadarı kültürel olarak girmiştir” sorusunun cevaplanabilmesi için sadece İslâmî kaynakları araştırarak, “bunların dışında kalanlar kültürel” demek yeterli değildir ve araştırmacıyı yanıltabilir: Zira, İslâmî tesirlerden önce, Türklerin düşünce ve yaşayışlarında var olan kültürel motif ve unsurlar bilinmeden, bunlar İslâmî tesirlerin dışındaki unsurlardır demek tarihi objektiflik bakımından kanaatimizce eksiktir.

Onun için Müslüman Türklerin dîni hayatı ile ilgili yapılacak her çalışmada, Türk kültürünün izlerini aramanın yararlı olacağını düşünmekteyiz. Ancak böylece, son yılların gündemini işgal eden “*töre cinayetleri*” gibi daha bir çok sorunun altında yatan kültürel sebepleri bilebilir ve onların çözümü yolunda hem Türk kültürü açısından, hem de İslâmî anlayış bakımından yeni çözümler üretebiliriz.